

Research

ТЪРНОВСКОТО СПИСАНИЕ “ДУХОВЕН ПРОЧИТ” (1881-1882 г.) И ФОРМИРАНЕТО НА БЪЛГАРСКА ПРАВОСЛАВНА ИДЕОЛОГИЯ

Петко Ст. Петков

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

Abstract. The article examines part of Clement Branitski’s activity at the time when he is still a head of the Turnovo Eparchy – editing and publishing of *Spiritual perusal* magazine which appeared in Turnovo. The author’s attention is directed to some unexplored subjects and ideological suggestions in Bishop Clement’s publications, to the strong views and unvalued contribution of the clergyman – editor and publisher. The topics discussed in the magazines are various – theological texts, instructive parables about the feats of famous church figures, the topical problems of the “real freedom”, about the social significance of the family, the right upbringing of the rising generation and the characteristics of the individual nature. The author concluded that Clement Branitski on the pages of *Spiritual perusal* submits for consideration basic principles of a Bulgarian Eastern Orthodox ideology that follows the canons of Eastern Orthodoxy in theological questions, but still it is specific, original and tight related to the problems of Bulgarian society.

Keywords: Bulgarian orthodox church, Bulgarian orthodox ideology, state, society, family, personality, freedom, constitution, Eastern orthodox Christianity

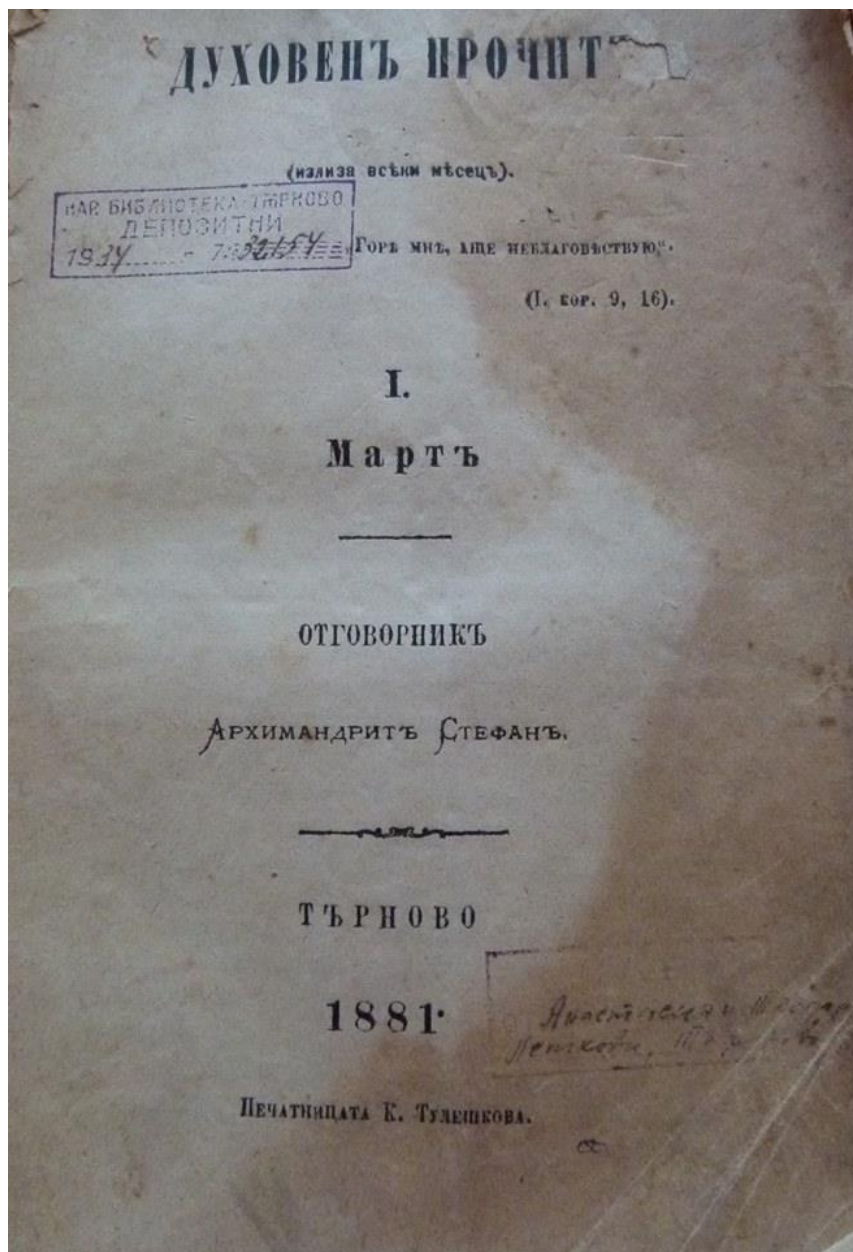
1. Още през есента на 1878 г. наскоро назначеният за управител на Търновска епархия и ректор на Петропавловското богословско училище край Лясковец епископ Климент Браницки (Васил Друмев) (Фиг. 1) замисля издаването на духовно списание (Петков, 2000). Тогава той се обръща с молба към императорския руски комисар княз Александър Дондуков да разреши издаването на журнала “Правда”. Молбата си Климент аргументира с *“важността от излизането на печатен орган за умственото и нравственото издигане на българския народ”*.²⁾ Поради изключителната си заетост като ректор на духовното училище и управляващ Търновската епархия Климент Браницки възлага редактирането на списанието на Недьо Жеков, който успява да издаде от март 1879 до май 1880 г. общо 15 книжки (Василев, 1985). Междувременно младият архиерей е назначен от княз Александър I за министър-председател на второто българско правителство по време на политическата криза в края на 1879 и началото на 1880 г., за министър на просвещението и за княжески наместник (Петков, 2000). След завръщането си в Търново през есента на 1880 г. епископът споделя с митрополит Григорий: *“Сериозно мисля за “Епархиални ведомости”, които да се нарекат “Духовни ведомости”. Набрал съм в главата си доста материал за тях”. Климент възнамерява да издава по една книжка на месец от две до три коли, а годишната цена за списанието да е “два, най-много три франка.”*³⁾

Много по-обстойно своите възгледи и намерения, свързани с духовното списание, епископ Климент споделя с приятеля си Тодор Икономов. Разочарован от грубите политически нрави и партизанските

крайности, на които е свидетел, епископът излага своето виждане за истинския патриотизъм: *“Сега, който може повече и по-безсъвестно да вика, той минава за патриот, за доброжелател народен... Настанали са такива времена, щото всеки, който желае доброто на отечеството, трябва да се залови за по-скромна деятелност и тихо, без голям шум да работи за общото добро... И който повече обича народът си, който повече отбира, той трябва повече да търпи и да преглъща горчевини, хули и псувни”*.⁴⁾ Християнският възглед на епископа не е лишен и от присъщата му упоритост и воля за борба в името на високохуманна цел: *“Но трябва ли да се стои и да се мълчи? Ако има да се дигне глас мощен с нравствена сила, лаянията ще утихнат, но де този глас? В главата ми отколе се върти проект за едни “Духовни ведомости”, но не се решавам да направя първата стъпка: страх ме е, че ще бъда сам и редактор, и списател, и коректор, и експедитор.”*⁵⁾

Фиг. 1. Епископ Климент Браницки (Васил Друмев) – редактор на сп. „Духовен прочит”.

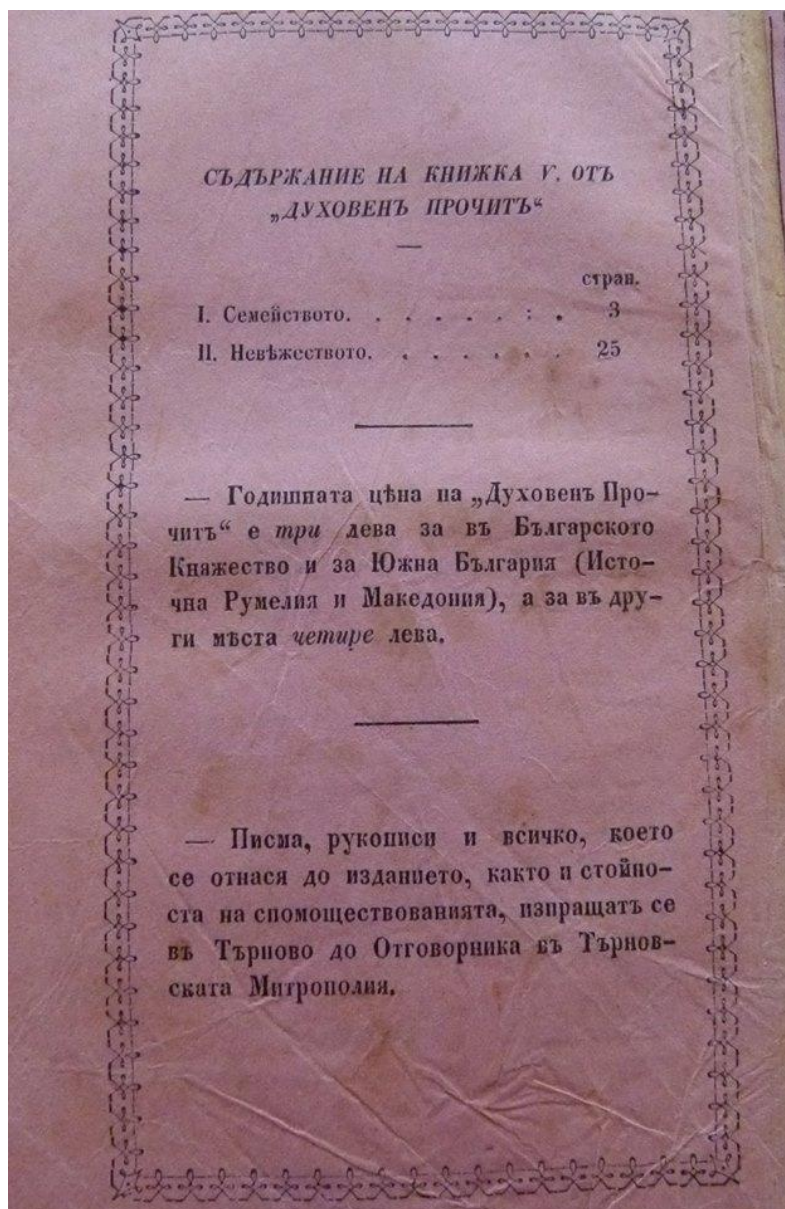
Фиг. 2. Първата книжка на „Духовен прочит“

В началото на 1881 г. епископът е готов с първата книжка на списанието, сполучливо озаглавено “Духовен прочит” (Фиг. 2). Отговорник на новото издание е архимандрит Стефан и макар името на истинския редактор Климент Браницки да не е отбелязано, този факт не подлежи на съмнение (Климент, 1951; Радев, 1984; Василев, 1985;

Михайлов, 1992; Чемоданова, 1992). На 10.04.1881 г., когато началото вече е положено, той пише на митрополит Симеон Варненско-Преславски, на Т. Икономов и на Илия Блъсков. От писмата му ясно личи искреното вълнение и голямата отговорност, с които Климент се заема с издаването и редактирането на списанието. Пред Варненско-Преславския архиепiscop един от малкото високообразовани духовници - Браничкият епископ изповядва: *“Като се прекръстих, аз наченах и Вие вече имате на ръце първата книжка на “Духовен прочит”... Надеждата ми е на Вас, на Икономова, на Коша и на Василя (архимандритите Константин и Василий - б.м. П. П.) да понаташат нещо... Надявам се, че Илия Блъсков ще съдейства да се разпръсне [списанието] и между учителите по селата.”*⁶⁾ С Т. Икономов Климент споделя най-съкровениите си мисли и намерения: *“Аз захванах, че каквото излезе. Едно от двете: или ще прославя нашето духовенство или ще го умаскаря с туй списание... Спокоен съм в душата си, щото всичките псувни на нас, владиците, в нашите и чужди вестници, не могат разклати това ми спокойствие ни най-малко.”* А на Илия Блъсков пише: *“Аз захванах сам да си работя... Според мене ти би написал за туй списание ето какво: “Дневник на един млад свещеник”, в който сполучливо би описал покойния си брат Димитра с неговите мисли, чувства, наклонности и стремления. И това било би един добър паметник за покойния, та освен туй и полезно за нашите свещеници”* (Леков, 1973).

Следователно Климент пристъпва към редактирането и издаването на “Духовен прочит” с осъзнатата отговорност за това, че списанието ще се възприема като *“орган на духовните”*, т.е. като общо дело на Българската православна църква (БПЦ), като важна публична изява на просветените ѝ духовни и мирски представители. Затова през цялото време епископът полага изключителни грижи за съдържанието, идейната насока и обществената актуалност на изданието, което няма аналог в тогавашния периодичен печат (Василев, 1985). Стремехът му е изданието

да е достъпно, затова и цената на годишния абонамент не е висока – три лева за Княжество България, Източна Румелия и Македония, а за „други места“ – четири лева (Фиг. 3).

Фиг. 3. Задна корица на първата книжка на „Духовен прочит“

С програмната статия в първата книжка от март 1881 г. епископ Климент определя ясно целта на списанието: *“да дадем на нашите свещеници, както и на всеки православен българин, възможност да се запознаят още по-добре с по-главните истини на нашата православна вяра, с по-главните свои обязанности, които имат към светата наша църква и към народът, с по-главните особености и свойства на нашия духовен живот и чрез всичко това да съдействаме, според силите си, за тяхното религиозно-нравствено развитие и улучшение”*.⁸⁾ Следователно насоката на новото списание не е нито “чисто религиозна”, нито предимно политическа, както твърди в една своя статия Й. Василев (Василев, 1985), а изключително социална с редица актуални акценти, подчертаващи високонравственото предназначение на църквата и духовенството, както и отговорните обществени задължения на всеки православен християнин.

В първото обръщение на редакцията към читателите се прави важно уточнение, обусловено от един постоянно следван Климентов възглед: *“Няма съмнение, че като вървим към целта си, ние ще се допираме и до въпроси, които не са чисто духовни. В животът духовното и недуховното са тъй тясно съединени, щото като се говори за едното, не е възможно да не се спомене нещо и за другото, та и въобще, за да се разбере едното правилно, трябва да се знае и другото”*⁸⁾ (с. 3).

Климент подчертава и друго програмно начало на списанието: *“Ще употребяваме всичките си усилия да предпазваме изданието си от партизанский дух, като не ще отстъпваме пред нищо и пред никого за защита на правдата”*. Редакторът има претенцията читател на новото издание да е “целият български православен народ”. *“Надяваме се - пише Климент - да намерим насърчване и поддръжка и в духовни, и в миряне, както и в нашия печат”*. И категорично подчертава: *“Обаче снизхождение не искаме, а искаме правда. Нека ни се отдава това, което заслужаваме”*⁸⁾ (с. 4-5).

ДУХОВЕНЪ ПРОЧИТЪ

(излиза всѣки мѣсець).

„Горѣ мнѣ, аще неблагоовѣствую“

(I. кор. 9, 10).

XI. XII.

Яннуарий и Февруарий

ОТГОВОРНИКЪ

АРХИМАНДРИТЪ СТЕФАНЪ.

ТЪРНОВО

1882.

Печатницата К. Тулешкова.

Фиг. 4. Книжка 11-12, февруари 1882 г.

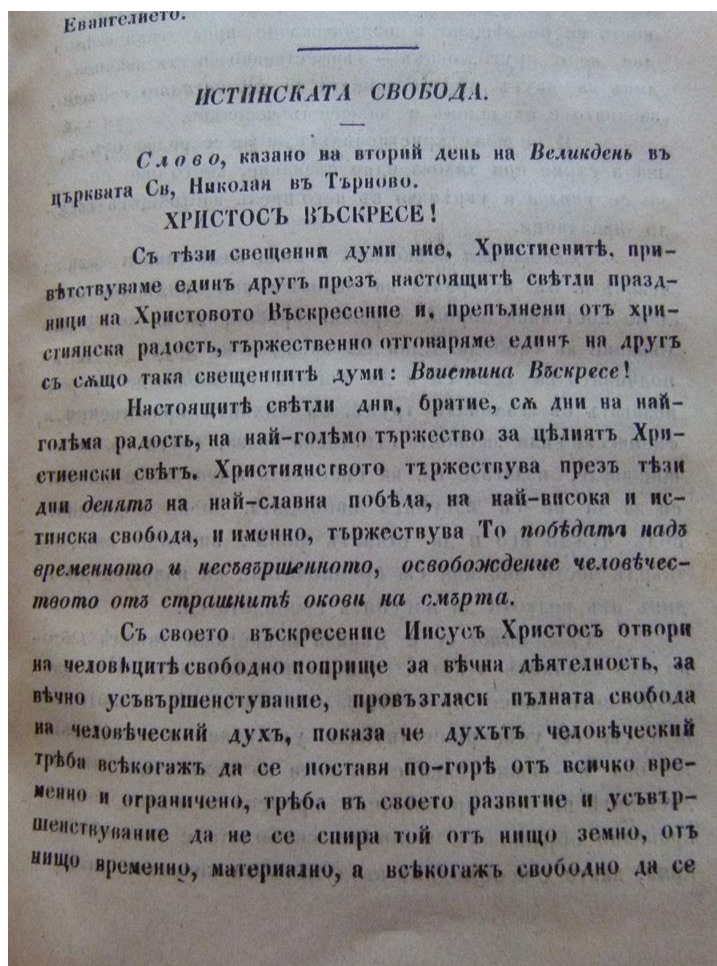
Жанровите, стиловите и други литературни особености на списанието “Духовен прочит”, редактирано от талантливия публицист и

писател в расо Климент Браницки, вече са изследвани (Василев, 1985; Михайлов, 1992; Чемоданова, 1992). То излиза в продължение на една година в дванадесет книжки – от март 1881 до февруари 1882 г. (Фиг. 4). Тук вниманието ни е насочено към публичните изяви и внушения на епископ Климент в търновското списание, формиращи основите на една българска православна идеология, която следва каноните на източното православие по богословските въпроси, но е специфична, оригинална и конкретна по актуалните проблеми на българското общество.

Темите, които се дискутират в списанието, са много и различни - от чисто богословски текстове през поучителни притчи за подвизите на известни църковни дейци до изключително злободневните социални проблеми за “истинската свобода” (Фиг. 5), общественото значение на семейството, правилното възпитание на подрастващите и особеностите на личния характер. В отпечатаните материали са споделени тревогите и надеждите на Климент Браницки, обосновани са възгледите му по актуални обществени въпроси и по някои по-общи философски, социални, политически и педагогически проблеми.

2. На страниците на “Духовен прочит” Климент Браницки изгражда цялостна концепция за смисъла и целта на човешкия живот. Според духовника Бог е създал човеците не да страдат, а да се радват на добрия си живот и чрез тази си радост да прославят премъдрия и благ Създател. Такова е “*истинското назначение на човека*”. Но хората трудно постигат “истинското щастие”, защото обикновено го търсят в “*грубата материална сила, в материалното богатство, в ленност и разкош*”. Поради невежеството си те не са знаели къде да потърсят и намерят истинското щастие. Оставайки верен на православно богословие, епископът проповядва, че целта на човешкия живот е да се открие “*царството Божие вътре в нас*”. И пояснява: “*Нашата истинска добродетелност - частна и обществена - зависи от спечелването на*

царството Божие, т.е. на нравствено съвършенство, което дава всекому, на цар и на войник, на големец и долен, на богат и сиромаш, възможност да бъде истински честит, уважаем, свободен, могъществен, велик”⁸⁾ (с. 29-30).

Фиг. 5. За истинската свобода

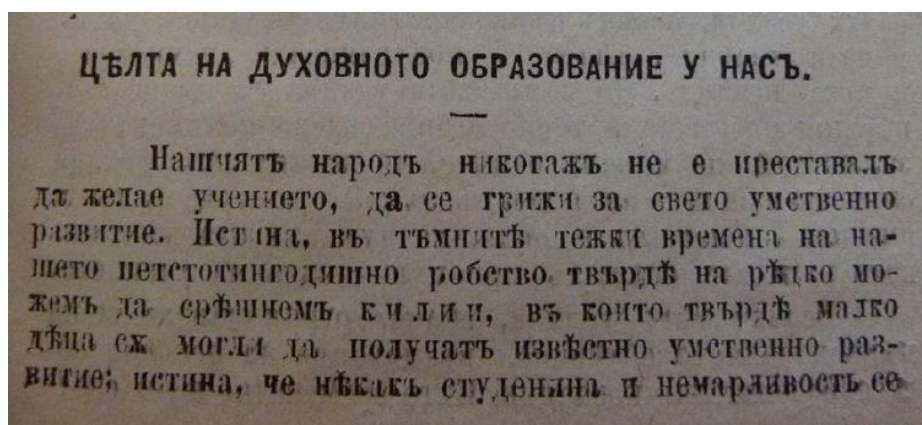
Защитавайки идеалистическата си концепция за целта на човешкия живот и понятието за щастие, Климент заявява, че материалното богатство, почестите, разкошът, удоволствията не доставят истинско щастие на човека, напротив, правят го роб на страстите, унижават го и му

донасят големи неприятности. *“Само нравствената сила, нравственото богатство, което се състои в доброто сърце, в правилно просветения ум, в чистата и спокойна съвест, в добрите дела, в трудолюбието, в предаността към Бога, в любовта към ближния и към народа - само това богатство нравствено може да даде на човека истинско щастие”*⁸⁾ (с. 31).

Идейната еволюция на Климент дава превес на последователно православно осмисляне на основните философски категории, без да се отрича, напротив, като се привлича, но и се подчинява на нравственото съвършенство рационалната наука. Според него само умствено развитият човек без нравствени достойнства не може да бъде полезен нито на семейството си, нито на обществото. Защото истинската цел на науката или на *„умственото развитие”* се състои в това *„да се достави щастие на хората, да се умалят или, ако е възможно, съвършено да се отмахнат злочестините”*. Но за постигането на такава цел не е достатъчно човек да има само научни познания, *„необходимо е да има той още и сърце, любов към другите, да има честен характер ..., с една реч – да има нравствено съвършенство”*. Без честност и благородни стремления, без любов към другите умствено само развитият човек може да стане себелюбив и като се ползва от своето умствено превъзходство да злоупотребява с простодушието на другите и да стане зловреден за обществото. Оставайки привърженик на диалектичното осмисляне на етичното и рационалното, Климент продължава: *„без умствено развитие е невъзможна и пълна, чиста нравственост”*. Ако не е развит умствено, дори и най-смиреният, благочестив и жертвоготовен човек *„не ще може добре да познава кое е доброто”* и може да изпадне в плен на големи суеверия, фанатизъм и проч. Затова правилното възпитание изисква *„умственото и нравственото развитие да вървят паралелно”*⁹⁾ (с.22-23). Или както самият духовник лаконично обобщава: *“пълният смисъл на думата човек” е “същество разумно и нравствено”*¹⁰⁾ (с. 7).

По аналогичен начин Климент обяснява и значението на празниците. Според духовника „Светата Неделя или Денят Господен”, както и другите празници, са дни, в които християните не полагат физически труд, оставят настрана грижите за поминъка си, които често ги карат да стигат до сблъсък и противопоставяне и възбуждат лоши страсти, а се отдават на духовното си усъвършенстване чрез „служение на Бога с молитва и добри дела, а също и чрез обогатяването на ума с добри, богоугодни, чисти и полезни знания”¹⁰⁾ (с. 14).

3. Една от постоянните теми в списанието е за значението и ролята на Православната църква, на нейното духовенство, за целите и особеностите на духовното образование. С ясен, почти дефинитивен език, по възрожденски всеобхватно Климент определя църквата като “един от най-главните и твърде важни стълбове на обществено-гражданския живот. Тя обема основата и конечната цел на живота на всичките свои членове, от които се състои народът, държавата”⁸⁾ (с. 27). Доказвайки с многобройни исторически примери, че БПЦ е “най-добрата пазителка на народния живот”, Климент не се стреми към обосноваването на някакъв своеобразен папоцезаризъм, а към по-проникновено разбиране за истинското предназначение на църквата и на нейните служители.

Фиг. 6. Целта на духовното образование

В статията “Целта на духовното образование у нас” (Фиг. 6) той се противопоставя на широко разпространеното още от Възраждането неточно разбиране за православния свещенослужител като “*един поп, главната обязаност на когото е да изпълнява известни църковни служби*” и така да удовлетворява религиозните нужди на народа в тяхната формална, “*вънкашна, видима страна*”. Климент определя това елементарно разбиране за “*твърде криво*” и “*противохристиянско*”, а причините за неговото широко разпространение отдава с основание на “*простодушното невежество*” и “*кривата, невежествена ученост*” на голяма част от българското общество. Епископът е оставил оригинално научно обяснение за тази битова, незадълбочена и обредно-натурална, почти формална религиозност на масовия българин през XIX век. Според него продължителното османско владичество е причина за “*дълбоко невежество*”, но то не е успяло да поколебае вярата на българина, предавана по родов път като най-свят завет. Обаче в този съкровен исторически цикъл на онаследяване на православната вяра “*съзнанието никак или твърде малко е вземало участие*”. А вяра, която не се осветлява от съзнанието и разума, се проявява само във външни форми. Затова за “*простия, неразвит човек*”, дори да притежава дълбоко и искрено религиозно чувство, църковният служител е лице, което изпълнява само някои обреди.

Другата причина - “*невежествената ученост*” - според Климент също не може да създаде по-добро, по-високо понятие за църковния служител. Като се кичи с чужди мисли, с много и хубави думи, чийто смисъл не разбира и не се стреми да разбере, тази псевдоученост, дори да притежава религиозно чувство, сама го прикрива с лекото си и почти враждебно отношение към всичко, що е религиозно, или клейми всяка религиозна проява с името “*суеверие*”, “*заблуждение*”, макар сама да няма ясно понятие за това що е религия и какво я различава от суеверието. Климент е категоричен, че и “*ученият невежа*” не може да има по-

правилно понятие за църквата и църковния служител от това на простия неразвит човек.

След тези важни уточнения Климент Бранички стига до същината на изложението си. Той предлага определение за църковния служител, което по своята оригиналност и завършеност, по високохуманната си същност и предназначение представя автора си като достоен приемник и продължител на най-добрите ни църковни писатели Климент Охридски, Теодосий Търновски, Евтимий Търновски и др. Според епископ Климент църковен служител не означава просто свещеник или каквото и да е духовно лице, извършващо само църковни служби и треби и удовлетворяващо по този начин само външно религиозните нужди на християните. Истинският църковен служител е *“човек, който взема на себе си (в каквото поприще и звание да бъде) свещената и трудна обязаност да служи на община или народ, от който се състои Църквата, като ръководи неуморно, денем и нощем, словом и делом, към добро и истинско благополучие - временно и вечно. А да служиш така, ще рече да ръководиш човека постоянно към добро, с него заедно да падаш и ставаши, да го поддържваш със слово и със собствений си пример в трудните минути, когато предлежи да се предпази от страсти и привлекателни съблазни, да го насърчаваш в трудните подвизи, да не го оставяш да пада духом от какви и да е несполуки, да разделяш и ти неговите радости и скърби, сам да му служиш за пример на всичко честно, добро и похвално и когато стане нужда - да жертваш и имот, и живот за неговото добро. И това да правиш не за одного или няколко свои ближни, а за “вся языкя”, т.е. за цели общини, за цял народ, ако е възможно - за цялото човечество. И най-голямата награда, най-голямото утешение за всичко това да ти бъде съзнанието, че си изпълнил свято длъжността си”*⁸⁾ (с. 33-34).

Приведох този обширен цитат от статията на Климент, защото той съдържа личното верую на изтъкнатия общественик, богослов и

архипастир, което той неотклонно следва през целия си живот (Петков, 2000).

Едва сега епископ Климент определя по-конкретно целта на духовното образование у нас - *“да се приготвят за църквата и за народът ни деятели такива, които каквото и поприще да заемат в народния ни живот, да бъдат достойни, честни, трудолюбиви, безкористни, саможертвени, на които главната цел и стремления да бъдат не големите чинове, не славата, почестите, удобствата и големите заплати, а истинското добро на народът и отечеството”*⁸⁾ (с. 34).

В статията “За програмата на нашите духовни учебни заведения” Климент доразвива възгледите си. Ректорът на единственото по това време богословско училище в страната споделя убеждението си, че за да се подготвят за църквата и за народа деятели по духа и идеала на Евангелието трябва сериозна научна подготовка, *“не само духовна, но и светска”*. Като изхожда от разбирането, че духовните лица действат само в и за обществото, авторът обосновава сериозната им научна подготовка с необходимостта да познават добре материалните и нравствени нужди на паството си, степента на умственото му развитие, наклонностите му, стремленията му, миналия му живот, условията, при които се е образувало настоящето му, правилно да определят що го чака в бъдещето, ако върви по един или друг път¹¹⁾ (с. 21-22). И за да не бъде голословен, Климент привежда за пример програмата на управляваното от него духовно училище. Той напомня на читателите си, че след възстановяването на Лясковското богословско училище със съгласието на правителството старата “чисто духовна” програма е изменена “в полза на светските науки”. Ректорът-редактор си позволява и да прогнозира какви могат да са резултатите от обновителната му дейност в повереното духовно училище. Климент предвижда, че от петдесет или сто ученика само десет или двадесет вероятно ще предпочетат духовното звание, а останалите могат да намерят реализация в други не по-малко полезни обществени поприща

- учители, военни, чиновници, търговци и др. До голяма степен надеждите на Климент Браницки се оправдават. Възпитаниците на Петропавловската семинария по времето, когато той е неин ректор, се включват успешно в най-различни области на обществения живот, те стават учени, преподаватели, духовници, висши държавни служители (Трифонов, 1926).

4. Пряко свързан с темата за обществените функции на църквата и духовенството е и проблемът за патриотизма и за националното единство, който често занимава Климент на страниците на “Духовен прочит”. В статията “Важността на личния характер за обществения и държавния живот” Климент изгражда своя теория за патриотизма. Според него народите, както и отделните хора, черпят сила и опора от съзнанието, че принадлежат на славно племе, че са наследници на неговото величие и сами продължават славата му. Тази паисиевска романтично-националистическа идея, Климент допълва с възгледа си, че *“както човеците, така и народите се очистят и укрепват чрез мъки и изпитания”*. Критическият историзъм на автора го води към мисълта, че най-славните страници от историята на един народ са онези, в които са описани страданията му, благодарение на които се е развил характера му и той е оцелял. Споделено е разбирането, че *“любовта към свободата и отечеството наистина правят чудеса, но благородно понесените страдания и мъки правят още по-много”*¹²⁾ (с. 26).

Следвайки илюстративно-дидактичния си метод, Климент преминава към същината: *“Много от това, което в наше време носи име патриотизъм, не е нищо друго, освен просто лицемерие и гламавщина”*. Такъв псевдопатриотизъм се проявява не в достойни дела, а във викове, самохвалство, в пеене на песни и в непрекъснато изброяване и напомняне на отколешни оскърбления и отдавна зараснали рани. Истинският патриот, според Климент, се отличава с други качества. Той почита паметта и примера на великите хора от миналото, които са пострадали за вярата и

свободата на народа си; той изпълнява задълженията си добросъвестно, честно и мъжествено, при това без да ги афишира шумно; той е благороден, честен и скромнен. И след като привежда редица исторически примери за величието и падението на отделни народи заключава: *“Не може човек да съди за нравственото състояние на народите от тяхната многочисленост, както и за нравствеността на едно отделно лице не може да се съди от обемът на тялото му”*. Един народ може да бъде много велик по територията и населението си, но действително да бъде лишен от истинско, което за Климент е нравственото величие. Оставайки винаги актуален и социално критичен, Климент обобщава, че който и да е народ, дори да е високо образован, дори да е богат, просветен, изтънчен, ако се съставява от хора, които живеят само за себе си и нямат друга цел, освен личното си удоволствие, то *“такъв народ е осъден на смърт и неговото падение е неизбежно”*. И многозначително предупреждава: *“Народ, който е престанал да уважава честността, правдолюбието, правосъдието, неподкупването, няма право да живее”*¹²⁾ (с. 27-31).

Много по-конкретен е Климентовият възглед за нерешения български национален въпрос. Още през 70-те години на XIX в. Друмев-Климент изтъква критериите за съществуването на обособена национална общност: (1) Народът да заема определена територия, към която да е трайно привързан; (2) Да притежава духовна независимост и своя оригинална култура; (3) Да има особено значение за цялото човечество. Той предлага и една от най-ранните дефиниции на понятието „народ”: *“Отечеството, самостоятелното умствено живеене и най-после особеното значение за цялото човечество са в днешния век необходимите условия, при които е само възможно на един народ да съществува наред с другите народи. Един само поглед на онези народи, които стоят днес в челото на човечеството, достатъчен е да ни увери в това. Тези народи за то, че тяхното умствено развитие е вървяло и върви самостоятелно,*

за то, че те са имали и имат особено значение и за цялото човечество, живеят и ще живеят дотогава, докогато изпълняват тези условия” (Друмев, 1968). На страниците на „Духовен прочит” Климент Браницки изповядва един типично възрожденски възглед за родната история: *“Народите, както и отделните лица, черпят своята сила и опора от съзнанието, че те принадлежат на едно славно племе, че те са наследници на неговото величие и че са длъжни да продължават славата му”*. На тази основа мислителят заключава, че много важно условие за трайното съществуване на един народ е *“да има той славно минало, което да послужи за образец..., да укрепява, възвишава и поддържа живота му в настоящето”*¹²⁾ (с.26). Съвременните изследвания показват, че Климент е успял да открие най-важните белези на националната общност (Андреева, 1998; Андерсън, 1998).

След съществените политически и териториални промени през 1878 г. и Браницкият епископ, подобно на повечето тогавашни политици и публицисти, изхожда от представата, че в териториален аспект националният идеал, макар и за кратко, вече е бил осъществен в Санстефанска България. Неведнъж в статии и публични слова на епископ Климент този възглед е открито манифестиран, както и производния му - за благодарността, която българите дължат на освободителката Русия⁸⁾ (с. 13). На фона на тази идеализирана представа напомнянето за разпокъсането на българските земи предизвиква особена тревога. За да подчертае това тягостно чувство, с изящно реторическо майсторство епископ Климент поставя ясно и категорично проблемът: *“И ето днес (19. 02. 1881 г. - б. м. П. П.), когато ние тука и по цялото Княжество тъй весело тържествуваме, в злочестата наша Македония хиляди наши братя, майки и сестри теглят жестоко тегло и горчиво оплакват дните си”*⁸⁾ (с. 18).

В друго слово, произнесено на 25.10.1881 г. върху развалините на историческата търновска църква “Св. Димитър”, с възрожденски патос

държавникът в расо Климент Браницки се провиква: *“Целостта на общото ни отечество, съвкупността и единството на народа ни било е и е най-горещо наше желание... Кой от нас не помни, че в постоянната и жестока борба за запазване на народното си съществуване навсякъде из отечеството ни - в България, Тракия и Македония - тупало е едно българско сърце”*. Откъсването на *“най-хубавата част на българския народ - нашата злочеста Македония”* Климент заклеймява като *“най-голяма неправда и насилие”*¹⁰⁾ (с. 21-23).

Но ораторът не остава на нивото на възторжения, многословен, но и голословен патриотизъм. Той ясно посочва пречките пред желаното национално обединение и средствата за постигането му. Според Климент започналите недостойни партизански борби и егоистични домогвания за власт и облаги могат да приспят патриотичното чувство на българина или то да стане *“долно, калпаво, нищожно”*. Духовният архипастир приканва паството и читателите си като се уповават на *“своя обичлив Господар”* княз Александър I, на *“хубавата ни, свещена Конституция”* и *“съчувствието на нашата освободителка Русия”* да си подадем *“един другиму братска ръка и така малко по малко да спечелим възможността за съединението си”*. Този общонароден идеал според духовника няма да се постигне, ако не се *“сгласим”* и *“оставим настрана недостойните си разногласия и прищевки”*. Преди да започне същинската борба за национално обединение на разпокъсаните части от Отечеството според Климент *“ние имаме нужда вътрешно да се преродим, да разберем в какво се състои истинската ни свобода..., народното ни единство да стане за нас онова свещено знаме, което да привлича и да съсредоточава около си най-добрите наши надежди и патриотически стремления..., трябва ние сами да подедем големи подвизи, защото за него (националното обединение) никоя вънкашна сила, никой Освободител не може да ни помогне, ако ние сами не си помогнем”*. По този категоричен и красноречив начин, като заклеймява егоистичната партизанщина, обхванала немалка

част от политическия елит на новата българска държава, призвана да стане обединително ядро на разпокъсаните български земи, Климент поставя като задача, предшестваща самото национално обединение, вътрешното гражданско и духовно помирение, постигането на онова социално единство и хармония, без които желаното обединение се изражда в самоцел или в користен политически стремеж. Според духовника националното единение и обединение може да се осъществи само чрез *“вътрешното прераждане на българския народ”*, което включва: дълбока преданост към Бога, чисти и строги нрави, истинска любов към отечеството, примерно съгласие и постоянна готовност за саможертва¹⁰⁾ (с. 25-26).

5. На няколко места в “Духовен прочит” Климент разглежда въпросите за семейството и неговото значение в народния и държавния живот; за ролята на жената в обществото; за възпитанието на подрастващите. Това са теми, които постоянно го вълнуват, по някои от тях той вече е публикувал статии в “Периодическо списание”.

Както и по други въпроси, Климент излага цялостно възгледите си, обосновава ги във вид на аргументирани концепции, илюстрира ги с множество примери - исторически, библейски, житейски. Така напр. преди да запознае читателите си с предназначението на семейството в обществото, той доказва важната роля, която му е отредена в развитието на всеки народ. Епископът изхожда от библейския принцип, че *“всичките условия за добър частен, обществен и гражданско-политически живот се основават на любовта”*¹³⁾ (с. 6-7). Само тя може да даде душа, сила, енергия и трайност на живота - личен или обществен. Но любовта не се придобива с пари, нито със сила или по наставление и съвети. Климент предупреждава: *“Парите и силата придобиват наместо любов лицемерие, което е много по-лошо от най-силната, но открита ненавист”*. Любовта, според духовника, се дава от добро възпитание, а

такова може да се получи само в семейството. Така Климент обосновава първия си извод, че *“семейството е онова светилище, в което се полагат в душата на човека първите и най-важните семена на любовта”*¹³⁾ (с. 7). По-нататък авторът разглежда задълженията на семейството в обществото и доказва, че главното от тях е *“добрата отхрана (възпитание – П.П.) на младите поколения”*. С присъщия за списанието дефинитивно-дидактичен подход епископът подробно се спира на *“Нашите обязанности към семейството”*, подчертавайки, че те са обща грижа на всички.

Особено внимание Климент обръща на ролята на жената в обществото. С редица исторически примери той доказва, че всички просветени народи се отнасят с почитание към женския пол. Това почитание не е проява на снизхождение към нейната слабост, изнеженост или ласкателство. Напротив, то е израз на общественото убеждение, че жените са *“настоящи или бъдущи майки на народа, в ръцете на които са народните съдбини, народната слава, чест и величие”*. Затова Климент призовава читателите си да имат същото отношение и към *“нашето българско семейство”*. И предупреждава: *“най-голямото престъпление, най-голямото предателство е да се подкопава семейната нравственост, да се прави посегателство на семейната чест”*¹³⁾ (с. 21).

В статията *“Семейството”* Климент развива подробно възгледите си по този, според него, изключително важен въпрос. Духовникът изгражда своя теория за жената в съвременното общество. Според него тя е *“главният стълб на домашния живот”*, тя *“носи на плещите си всичкия товар на вътрешното домашно устройство, на домашното спокойствие и на домашната чест”*¹⁴⁾ (с. 15-16). Но освен това, отново жената е носител и пазител и на обществената нравственост. Мъжете, според Климент, въпреки голямото си развитие, с което обичат да се хвалят, са все още толкова *“себични, груби и невежи, щото не считат за грях и срам чрез недостойното си поведение да разклащат от основа обществената нравственост”*. Затова, особено у нас, *“дето цивилизацията е размесена*

с грубо невежество”, жената е призвана да бъде пазител на семейната, а следователно и на обществената нравственост. Оттук следва извода за голямото значение, което трябва да се обръща на нейното възпитание. В това отношение Климент подчертава ролята както на семейството, така и на учителките, които трябва да дават на деvojките не само *“хубави наставления”*, но и *“хубав пример”*¹⁴⁾ (с. 17-18).

Категоричен противник на чуждопоклонничеството, Климент се опитва с исторически аргументи да обоснове необходимостта от запазване на старите народни обичаи и добродетели, на възрожденския егалитаризъм като възможен изход и защита от широко разпространяващата се чужда мода. Разсъжденията на автора са твърде близки до познатите ни социологически анализи от късното Възраждане на Георги С. Раковски, Иван Касабов и Любен Каравелов (Петков, 2003а). Изхождайки от констатацията, че *“у нас аристократия няма, у нас има труженици”*, духовникът аргументира идеята, че възпитателите трябва *“строго да бдят над себе си да не би чрез облекло, чрез начин на живеене или чрез поведение да внушат в децата ако не отвращение, то поне незачитане към своите семейни и народни обичаи, облекла, развлечения и добродетели и наклонност и предпочитание към чуждото, което у нас се величае с безсмислената дума европейско”*¹⁴⁾ (с. 20).

Друг възглед, характерен за изповядваната от Климент българска православна идеология, е цялостно изложен в статията *“Обществото и неговото възпитателно значение”*. Авторът е категоричен: *“Каквато е отхраната (възпитанието – П.П.) на човека, такъв му е и характерът, такива му са и работите, такъв му е и всичкият живот”*. И още: *“Каквато отхрана се даде на членовете на един народ, такава ще бъде и съдбината на този народ”*¹⁵⁾ (с. 3). За духовника правилното възпитание на личностите е от изключително важно значение за целия народ.

С прецизните си наблюдения Климент възстановява картината на личностното и общественото възпитание и образование в България по това

време. Макар да е известно, че най-важно за подрастващите е семейното възпитание, всъщност вниманието на българите е съсредоточено върху училищата, на тях обществото възлага надеждите си за добро лично и общонародно бъдеще. На училищата се гледа като на *“еднички средства, които, при помощта на науката, могат да поправят, да изменяват и да допълнюват в домашната ни отхрана това, което не ѝ достига”*¹⁵⁾ (с. 4). Оказва се обаче, че училищата не са на това високо равнище, каквото изисква предназначението им и затова не се реализира благотворното им влияние върху възпитанието на подрастващите. Една от причините за това нередостно следствие е *“съвършеното ни невнимание към възпитателното значение на обществото”*. Възпитанието, колкото и съвършено да е то в родителския дом и в училището, не свършва там. То продължава в обществото, в което младият човек се включва като равноправен член, а там учители са всички, които съставляват обществото. Така Климент внушава идеята за *“голямото възпитателно значение на обществото за младите хора и за високите обязанности, които налага това значение на всеки един от нас”*¹⁵⁾ (с. 5-12). Духовникът не просто съветва читателите си как да помагат за правилното възпитание на младите, но им вменява в дълг да следват достойно обществено поведение, тъй като личният пример е най-добрият учител на подрастващите. Авторът е основателно критичен към недъзите на обществото: *“Изобличаваме, например, младото си поколение, че обича моди, разходки и лек, вятърничев живот и го съветваме да не прави това, а не ни дохожда на ум, че и ние правим същото; съветваме го да не бъде користолюбиво, себелюбиво, да не си позволява да криви с душа, да не изнасилва правдата, а сами правим същото; изобличаваме го в неблагочестие, в студенина към вярата и проч., а сами не стъпваме в църква, подиграваме се с много свещени работи, значението на които не отбираме”*¹⁵⁾ (с. 14).

По-нататък Климент разглежда “*органите*” на обществения живот, които според него са: интелигенцията, литературата и журналистиката, правителството и държавните мъже, духовенството.

Интелигенцията, според автора, е “*сумата на умствените и нравствени сили на обществото и народът, тя е мярката на общественото развитие и съзнание, от нея преимуществено се съставяват органите, чрез които се проявява обществения живот и тя дава направление на този живот*”. Аргументиран е изводът, че интелигенцията има най-голямо влияние в обществените дела, а следователно и във възпитанието на младите. Нейният социален подвиг е голям, защото тя трябва да служи за пример на честност, трудолюбие, патриотизъм, истинско благочестие, “*тя трябва и в частните си работи, и в общественото служение по никакви побуждения, макар и за най-големите чиновници, макар и за богатството на целия свят, да не отстъпва ни най-малко от законите на нравствеността*”¹⁵⁾ (с. 16).

Оставайки актуален и социално ангажиран и в тази си статия, Климент насочва вниманието на читателите си към опасностите и изкушенията, които биха могли да попречат на високото предназначение на интелигенцията. Според автора от всички обществени злини най-голямата е партизанството. То е опасно, защото “*се обръща на страшен деспотизъм спрямо свободата на мненията*”. У нас то намира почва, тъй като “*сме млад народ и неопитен, та се увличаме не толкоз от истината, колкото от громки думи и мнения*”. Тук Климент споделя един от основните си политически възгледи: “*у нас борбата, честната борба за начала и идеи обръща се в борба за инат, честолюбия, положения и проч., борим се ние помежду си не за да възтържествува някоя добра идея, а за да възтържествува някоя партия*”¹⁵⁾ (с. 17). По-нататък авторът подробно разглежда вредата, която нанася партизанството върху обществения живот и призовава българската интелигенция да си съставя за всички важни частни, обществени и държавни въпроси свое собствено

мнение, тъй като тя е деятел не само в настоящето, но и ръководител и възпитател на бъдещите поколения.

В следващите страници Климент разглежда “могъщата” възпитателна сила на литературата и за млади, и за стари. Според него тя може да пречисти народните идеали и стремления от всичко вредително и да подготви сполучливото им осъществяване. Също толкова важна обществена функция има и журналистиката. Климент споделя мнението, че ако иска някой да познае нравствената висота на някое общество, може да я измери със състоянието на журналистиката през това време. Но за автора “литература няма у нас още”, а и истинска журналистика не е създадена, тъй като вестниците, които се издават в България “не стоят на височината на положението си”¹⁵⁾ (с. 20).

По-нататък се разглежда възпитателното значение на правителството, което за Климент е “свкупност от всичките граждански учреждения, които се нареждат и съществуват за истинското благо на обществото и народът”. То може и трябва да съдейства не само за материалното благополучие на гражданите, но и за тяхното умствено и нравствено издигане като дава постоянен пример на истинско правосъдие и чиста нравственост. Последното изискване Климент отнася най-вече към държавните мъже и чиновниците. Според него “нравствено нечисти хора не трябва никогаж да заемат служби, защото те съдействуват твърде много за развала на нравствеността в обществото”. Следователно, държавните мъже и чиновниците трябва да бъдат не само високо образовани, но и високонравствени. В противен случай те се превръщат в най-опасните врагове за обществото и народа и подкопават не само благосъстоянието му, но и самото съществуване на държавата¹⁵⁾ (с. 22-24).

Прави впечатление, че епископ Климент е пропуснал да анализира критично обществената роля и състояние на духовенството, което посочва като един от “органите” на обществения живот. Като се има предвид вече изложеното от него в други книжки становище за високоотговорната

обществена функция на църквата и нейните служители, може да се допусне, че пропусъкът се дължи на нежеланието на Климент да критикува представителите на съсловието, към което принадлежи, при положение, че повечето княжески архиереи (за разлика от епископ Климент) подкрепят авторитарния експеримент на княза и консерваторите, известен като „режим на пълномощията”. Тази съсловна снизходителност е продиктувана и от неустановеното служебно положение на епископа - през 1881-1882 г., т.е. докато издава и редактира “Духовен прочит”, той все още е само временно управляващ Търновската епархия.

6. Една от най-представителните за възгледите на епископ Климент и изповядваната от него българска православна идеология публикации в “Духовен прочит” е словото “Истинската свобода”¹¹⁾ (с. 31-45). Произнесено в търновската църква “Св. Николай” на втория ден на Великден и отпечатано във втората книжка на списанието от април 1881 г., то има изключително актуално предназначение. Освен че изразява най-съкровени идеи на духовника-политик в расо, популяризирането на това слово чрез списанието цели да предизвика и насочи в определена посока общественото недоволство от насилствената политическа промяна, извършена от княз Александър I през април 1881 г. (Петков, 2012).

Климент започва изложението си с разсъждения за смисъла и съдържанието на свободата. Той се опитва да докаже с исторически и библейски примери, че “чувството на свободата е вкоренено във всекиго”, че “свободата е едно от най-важните, най-необходимите свойства на човешката природа”. И тъй като тя е толкова важна и скъпа за всеки човек, то трябва добре да се разбира “какво нещо е свобода и на каква именно свобода сме ние призвани от Спасителя”. Тук Климент се впуска в подробно и задълбочено изясняване на понятието за истинска свобода. Той не приема за достатъчно широко разпространеното ограничено разбиране за свободата като “гражданска и политическа

самостоятелност” на един народ. В потвърждение епископът привежда пример тъкмо от българската история, който по аналогия е твърде сходен с политическата ситуация през пролетта на 1881 г. Нашите бивши владетели, според автора, са имали свое царство, свое правителство, свои закони, т.е. гражданска и политическа независимост, осигуряваща им охолан живот. Но техният народ не е виждал никаква облага от техните големи права, защото тези наши бивши владетели *“са били жертва на дълбоко невежество, на дивота, на мързел, на суеверие...”*, т.е. не са били истински свободни.

Християнското разбиране за свободата, което Климент споделя със слушателите и читателите си, намира израз в самия живот, учение и страдания на Исус Христос, както в подвига на неговите апостоли и на истинските му последователи. Няколко са качествата, които отличават истински свободния човек. Преди всичко за него е характерна *“висока нравствена чистота”*, той е свободен от най-опасните за Климент човешки пороци: завист, егоизъм, лицемерие, честолюбие, злоба, мързел. Той е обладан от голяма любов, силна преданост към доброто и усъвършенстването на човека. С други думи, истинската свобода се състои в *“свободата на човеческият дух”*. Само свободният духом човек може да надвива на прищевките си, на злобата и честолюбието си и на всички други пороци, само такъв човек може да подчинява частните си интереси на общото благо и да претърпи дори гонения, хули и страдания за общото добро. След тези по-обща разсъждения Климент внушава първия си по-конкретен извод, че призиванието на човека не се състои само в това да бъде политически и граждански свободен, а се състои в свободата на неговия дух. Това е истинската свобода и там, където тя не съществува, не може да бъде трайна и благотворна никоя гражданска и политическа свобода, колкото и широка и неограничена да е тя. *“Свобода сама по себе си, отделна от личността на човека, не съществува, немислима е.*

Свободата се осъществява от хората и в хората се проявява тя” - обобщава духовникът¹¹⁾ (с. 40-41).

Оттук нататък ораторът обръща критичния си поглед към проблемите на съвременна България. Като подчертава важната роля на Русия¹⁷⁾ за извоюването на политическото ни освобождение - един от неизменните и широко пропагандирани постулати в Климентовата българска православна идеология¹¹⁾ (с. 41), духовникът напомня, че *“сега ние сами сме господари на себе си..., имаме гражданска и политическа свобода и една хубава конституция, под защитата на която се намираме всички и която на всички, без различие, дава пълна свобода на деятелност, щастие и усъвършенстване”*. И задава тревожния въпрос: тази свобода може ли да се нарече истинска?

Назидателно, но и аргументирано Климент поучава слушателите и читателите си и ги убеждава, че само от тях, от българските граждани зависи дали свободата, която имат, е истинска и пълна. Така напр. според него *“нашата хубава конституция”* ще изпълни предназначението си да бъде основа за истинската ни свобода, само *“ако ние се трудим да изучим хубаво тази конституция, да я разберем както трябва и да не допускаме нито криво да се тълкува, нито да се нарушава тя от когото и да било”*. Този директен призив към гражданско неподчинение срещу предприетите от княза мерки за авторитарно управление през същия месец април 1881 г. е последван и от изчерпателно определение на несвободния българин, което по пътя на обратния пример представя в пълнота един от основните общественно-политически възгледи на Климент Браницки. Според него не е свободен онзи българин, който поради невежество не познава правата си, осигурени от конституцията, и не умее да ги защитава от посегателства. Не е свободен и този българин, който, като има някакво образование, материални средства и положение в обществото и в държавата, се възползва от простотата на другите и злоупотребява с нея в нарушение на правдата и законността. Не е свободен и този, който за постигане на частни

или групови цели и интереси *“сее между населението интриги и раздори и поражда партии”*. Не може да е свободен този обществен деец, който не е проникнат с любов и преданост към народа, не изпълнява добросъвестно задълженията си към него, а заема служби заради големи чинове и големи заплати. Такъв българин, дори и да живее в свободна държава, дори и да се радва на хубава конституция, на добри закони, той не е свободен, а е *“роб или на невежеството си, или на егоизма и честолюбието си, или на лошите си наклонности”*. Нещо повече, такъв българин не може да бъде и добър патриот, защото неговите пороци и страсти го задържат в оковите си и не му позволяват да обича повече отечеството си, отколкото своите лични изгоди и интереси¹¹⁾ (с. 43-44).

В края на словото си епископ Климент призовава *“да се трудим, за да спечелим за себе си и за народът си истинската свобода”*. За тази цел всеки трябва да се бори сам със себе си, със собственото си невежество, честолюбие, със своите слабости, с порочните си наклонности. Защото никой друг - нито европейските дипломати, нито многочислени войски, - не ще ни помогнат, ако всеки сам не се потруди да придобие истинската свобода на духа. И макар да сочи като средства за постигане на тази цел само *“нравствената чистота”* и *“истинското просвещение”*, с обществената си дейност Климент Браницки показва и доказва, че *активната гражданска позиция* е третото средство за придобиването, извяването и съхраняването на истинската свобода¹¹⁾ (с. 44).

7. Интересно допълнение на идеите, изложени в словото *“Истинската свобода”*, са няколко *“поучителни изречения”*, публикувани в четвъртата книжка на *“Духовен прочит”* през юни 1881 г. С кратка и ясна фраза дни преди да се проведе Великото народно събрание в Свищов, което трябва да узакони исканите от княза извънредни пълномощия, епископът директно внушава идеите си и приканва читателите си към

активно обществено поведение в защита на придобитата свобода и на Търновската конституция.

Още с първата мисъл Климент поставя точно акцента на социалната си критика: *“Който не си познава правдините и не умее да ги защитава, той не е достоен за тях”*¹⁶⁾ (с. 39-40). И допълва: *“Народ, недостоен за свобода, ако и да я има, лесно я изгубва”*. Очевидно духовникът е адресирал недоволството си не само към управляващите, но и към поданиците на Българското княжество, които според него безропотно приемат ограничаването на предоставените им с конституцията права и свободи.

В някои от следващите изречения Климент ясно демонстрира демократичните си възгледи: *“Който иска да се ползува с правдини, той трябва строго да изпълнява и длъжностите, които се налагат от тези правдини”*; *“Почестите и чиновете, дадени на недостойния, са безчестие и за този, който ги дава, и за този, комуто се дават”*. Внушени са и други идеи на Климент: *“Който се гордее пред по-долните си, а се унижава пред по-горните, той е безчестен”*; *“Безчестните хора всякогаж са услужливи пред силните”*; *“Честният човек мрази робството, а безчестният го обича”*. Макар да не тълкува мислите си, Браницкият епископ много точно е посочил една от трайните социалнопсихологически характеристики на възрожденския български елит, продукт на специфичния начин на формирането му в Османската империя, който най-точно може да се определи като български чорбаджийски модел (Петков, 2000). Или както Н. Генчев характеризира типичния български чорбаджия - като *“господар и роб едновременно”* (Генчев, 1987).

Повече място и внимание редакторът отделя на любимата си тема - моралните категории и усъвършенстването на нравите: *“Честният човек употребява за постигване на своите домогвания само правдата и законността, а безчестният - само силата”*; *“Лицемерът лъже и хората, и Бога”*; *“Непостоянният човек е по-опасен от най-лошевият*

неприятел”; *“Отличително свойство на горделивия човек е глупостта*”; *“Благородството на душата не се състои в богатството, нито в големите чинове, нито в силата, но в честните постъпки и в добрата и снизходителна обноска към по-слабите*”. Засегнати са и някои теми и идеи, подробно аргументирани в други публикации в списанието: *“Патриотизмът, който се изказва само на думи, е по-лошев от най-лошевото предателство*”; *“Честният сиромас е много по-горен от безчестният богаташин*”; *“Човек само тогава може да оцени както трябва доброто, когато сам си го придобие*”; *“Който не се отказва от погрешките си, за да не се докачи самолюбието му, той не е умен”*¹⁶) (с. 40).

8. Директните и навременни внушения на епископ Климент през 1881-1882 г. остават без значителен обществен отзвук, но не и без резултат. Общественото внимание, насочено към актуалните политически промени, отминава (без дори печатът да отбележи) идеите и призивите на духовника. Парализирани от партийните си планове и амбиции, и консерватори, и либерали пренебрегват търновското списание. Няма сведения висшите духовници, на чиято подкрепа Климент много се надява, да са оказали съдействие при списването и издаването на “Духовен прочит”, независимо от обстоятелството, че редакторът на списанието го разглежда като орган на БПЦ. Единствено Т. Икономов следи и споделя вълненията на приятеля си Климент Браницки при съставянето и отпечатването на всяка нова книжка.

Би било пресилено и неточно обаче да се твърди, че общественият отзвук от внушаваните чрез списанието идеи е нищожен, че публицистичните изяви на Климент не са намерили социален отклик, макар и по-късно. Голяма част от статиите в изданието са публични слова на епископа, произнесени пред много хора на големи празници в Търново. Не трябва да се забравя, че общественото влияние на владиката през 80-те

години на XIX в. нараства и той разполага с редица възможности да разпространява идеите си, представени на страниците на духовното списание. Докато редактира и издава „Духовен прочит“ Климент е и ректор на Петропавловската семинария край Лясковец, от 1878 до 1884 г. е управляващ, а оттогава до края на живота си през 1901 г. – каноничен митрополит на голямата Търновска епархия. От 1884 до 1887 г. митрополит Климент е и наместник на екзарх Йосиф пред княза и правителството в София (Петков, 2000.).

Призивите на духовника Климент Браницки към съвременниците му да следват принципите на очертаната от него българска православна идеология и да проявяват истински патриотизъм и отговорно гражданско поведение са поредна проява на устойчива историческа традиция българското духовенство да има водеща обществена роля през епохата, романтично наричана „Възраждане“, т.е. във века на прехода към модерното и националното. Категорично заявена още от Паисий Хилендарски, тази просветителска роля е укрепена чрез книжовната продукция и обществената активност на Софроний Врачански и Неофит Рилски, тя намира изява в дейността на Неофит Бозвели, дякон Йгнатий (В. Левски), отец Матей Преображенски и на много други духовници от XIX век. Климент Браницки и Търновски не е единственият създател на българската православна идеология, но е от тези, които постоянно, публично и аргументирано защитават и отстояват основните ѝ принципи (Петков, 2003б).

На фона на ожесточените партийно мотивирани схватки в периодичния печат, белязали първите години на самостоятелен живот в новата българска държава, търновското списание „Духовен прочит“ не само се отличава, но и задава високи професионални и етични критерии в областта на публицистиката. За жалост, неговата обществена популярност в началото на 80-те години на XIX в. е в пъти по-ниска от интереса към хулителните статии напр. в прочутия „лист за подсвиркване и

подгавряне” на Димитър Петков „Свирка” (Петков & Бонева, 1992). Оказва се, че тогавашното българско общество не желае (по различни причини и съображения) да дискутира и дори да отрази появата и едногодишното съществуване на феноменалното непартийно, гражданско духовно списание, на страниците на което безкомпромисно се изобличават обществените недъзи и се сочи път за преодоляването им чрез нравствено усъвършенстване, усмиряване на партийно-политическите страсти, задружни (но не и едноцветни) усилия за изграждане на така желаното народно единство и благополучие. По този начин “Духовен прочит” се оказва ориентирано повече към бъдещето, оставайки в съкровищницата на българската периодика и литература като едно оригинално духовно завещание на писателя, държавника и архиеерея Васил Друмев - Климент Браницки и Търновски (Петков, 2003а). А чрез аргументираните си анализи и убедителни разсъждения по широк кръг богословски и социални въпроси (ролята и значението на църквата и духовенството, смисъла и целта на човешкия живот, истинския патриотизъм и националното обединение, гражданските права и задължения, ролята на семейството за възпитанието, значението на празниците и др.), епископ Климент представя публично основите на българската православна идеология, приканва слушателите и читателите си да следват ценности, които са присъщи на българския обществен и национален идеал, формиран най-вече през XIX век, но останал в значителна степен нереализиран чак до наши дни (Петков, 2003б; 2010).

БЕЛЕЖКИ

1. През 2016 г. се навършват 175 години от рождението и 115 години от кончината на Климент Браницки и Търновски - Васил Друмев (1841-1901 г.).
2. Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий”. Български исторически архив, ф. 146, оп. 1, а.е. 2, л. 3-4.

3. Научен архив на Българската академия на науките, ф. 54 к, оп. 1, а.е. 228, л. 199.
4. Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий”. Български исторически архив, ф. 19, оп.1, а.е. 42, л. 48.
5. Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий”. Български исторически архив, ф. 19, оп.1, а.е. 42, л. 51.
6. Научен архив на Българската академия на науките, ф. 54 к, оп. 1, а.е. 268, л. 16-17.
7. Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий”. Български исторически архив, ф. 19, оп.1, а.е. 42, л. 51.
8. *Духовен прочит* (1881). Търново, год. I, кн. I, март.
9. *Духовен прочит* (1881-ж). Търново, год. I, кн. X, декември.
10. *Духовен прочит* (1881-е). Търново, год. I, кн. IX, ноември.
11. *Духовен прочит* (1881-а). Търново, год. I, кн. II, април.
12. *Духовен прочит* (1882). Търново, год. I, кн. XI-XII, януари и февруари.
13. *Духовен прочит* (1881-б). Търново, год. I, кн. III, май.
14. *Духовен прочит* (1881-г). Търново, год. I, кн. V, юли.
15. *Духовен прочит* (1881-д). Търново, год. I, кн. VI и VII, август и септември.
16. *Духовен прочит* (1881-в). Търново, год. I, кн. IV, юни.
17. Няколко пъти в различни публикации Климент подчертава освободителната роля на Русия спрямо българския народ и произтичащата от това благодарност към русите. - *Духовен прочит*, кн. I, с. 6, 14; кн. II, с. 5; кн. VI и VII, с. 60.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсън, Б. (1998). Въобразените общности: размишления върху произхода и разпространението на национализма. София: Критика и хуманизъм.
- Андреева, Р. (1998). Нация и национализъм в българската история. София: Парадигма.

- Василев, Й. (1985). *Периодика и литература. Т. 1. 1877-1892*. София: Акад. изд. "Проф. Марин Дринов". с. 162-176.
- Генчев, Н. (1987). *Очерци: социално-психологически типове в българската история*. София: Изток – Запад.
- Друмев, В. (1968). *Съчинения, т. 2: критика, публицистика, речи, писма*. София: Български писател.
- Климент (Друмев, В.) (1951). Автобиографични бележки. *Духовна култура*, № 9-10, 6.
- Леков, Д. (1973). *Из архива на Васил Друмев Климент Търновски: ръкописи, материали и документи*. София: Изд. БАН.
- Михайлов, К. (1992). "Духовен прочит" на митрополит Климент Търновски като прочит на една литературна тенденция (с. 86-96).. В: Леков, Д. (ред.) *Васил Друмев Климент Търновски в културната и политическата история на България: юбилеен сборник*. Варна: Бряг принт.
- Петков, П.С. (2000). *Климент Браницки и Търновски (Васил Друмев) - архиерей и държавник 1878-1901*. Велико Търново: ПАН-ВТ.
- Петков, П.С. (2003а). *Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856-1879 г.* Велико Търново: Унив. изд. „Св. Св. Кирил и Методий“.
- Петков, П.С. (2003б). Васил Друмев – Климент Браницки и Търновски (1841-1901). *Списание БАН*, № 3, 57-60.
- Петков, П.С. (2010). Левски и освобождението на българите (с. 66-74). В: *България и българите в Европа: юбилейна научна конференция на СУБ – клон Велико Търново*. Велико Търново: Фабер.
- Петков, П.С. (2012). Българската православна църква и държавната власт в Княжество/Царство България 1878-1912 г.: институционални отношения. Велико Търново: Фабер.
- Петков, П.С. & Бонева, В. (1992). *Толерантността, тази трудна политическа добродетел: документално-публицистични*

свидетелства за българските политически нрави през 70-те и 80-те години на XIX век. Велико Търново: Аста.

Радев, И. (1984). *Столица на оцелелите.* София: Отечествен фронт.

Трифонов, Ю. (1926). Митрополит Климент Търновски (Сказка, произнесена на възпоменателното тържество на 24.VII.1926 г. от петропавловски семинаристи, ученици на заслужилия йерарх). *Духовна култура*, №. 30-31, 233-251.

Чемоданова, М. (1992). Проповедите на духовника (с. 168-172). В: Леков, Д. (ред.) *Васил Друмев Климент Търновски в културната и политическата история на България: юбилеен сборник.* Варна: Бряг принт.

✉ Prof. Dr. Petko St. Petkov
University of Veliko Turnovo
2, T. Turnovski Str.
5000 Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-Mail: dr_pstpetkov@abv.bg

